

Skuteczność zgody małżeńskiej. Analiza dogmatyczno-prawna małżeństwa *in fieri*

The effectiveness of marital consent.
Dogmatic-legal analysis of marriage *in fieri*

ks. dr inż. Łukasz Pawicki
Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu
ORCID 0009-0004-6867-4658
e-mail: lukasz.pawicki@pwt.wroc.pl

Streszczenie: Małżeństwo *in fieri* jest jedynym z sakramentów Kościoła, który można uznać za akt prawny. Stąd możliwa jest refleksja nad aktem zawarcia małżeństwa z punktu widzenia teorii ogólnej kanonicznego aktu prawnego oraz zastosowanie do małżeństwa tych kategorii i norm, które dotyczą zdolności produktywnej aktu prawnego. Można rozróżnić dwie kategorie nieskuteczności konstytutywnej małżeństwa: małżeństwo nieistniejące (*matrimonium inexistentis*) oraz małżeństwo nieważne (*matrimonium nullum*), choć istniejące. Ze względu na nierozzerwalny charakter małżeństwa, trudno mówić o skuteczności (*efficacitas*) czy nieskuteczności (*inefficacitas*) małżeństwa, które miałyby charakter temporalny. Małżeństwo *in fieri*, tak jak każdy inny akt prawny, można analizować w funkcji elementów jego struktury konstytutywnej i w każdym z tych elementów wyróżnić poziom istotny (*ad existentiam*) oraz poziom produktywny (*ad validitatem*). Poziom istotny stanowią te wymogi, które z samej natury małżeństwa – zdefiniowanej przez prawo Boże naturalne i pozytywne – należą do jego esencji (istoty). Na poziom produktywny zaś (*ad validitatem*) składają się wszystkie wymagania, które nie wynikają *ex natura matrimonii*, a które prawodawca w sposób wyraźny ustanowił do ważności paktu małżeńskiego (zgodnie z przepisem kan. 10 KPK/83). Rozróżnienie na te dwie kategorie nieskuteczności konstytutywnej, choć nieobecne *explicite* w obowiązujących normach kodeksowych, determinuje w sposób radykalny wszelką normatywę kanoniczną dotyczącą małżeństwa, szczególnie zaś warunkuje możliwość zewnętrznego zaradzenia jego nieskuteczności, zarówno poprzez dyspensę, jak i poprzez sanację. Artykuł kończy propozycja *de lege ferenda* odnośnie do takiego sformułowania kan. 1057 § 1 KPK/83, które precyzowałoby wymogi *ex natura matrimonii* do prawnego zaistnienia małżeństwa (*consensus naturaliter sufficiens*) oraz warunki ważności małżeństwa (*matrimonium validum*).

Słowa kluczowe: małżeństwo *in fieri*, istnienie, ważność, *matrimonium validum/nullum*, *matrimonium existens/inexistens*

Abstract: Marriage *in fieri* is the only sacrament of the Church that can be considered as a legal act. Hence, it is possible to reflect on the act of contracting marriage from the point of view of the general theory of canonical legal acts and apply to marriage those categories and norms which contemplate the productive capacity of a legal act. Two categories of constitutive ineffectiveness of marriage can be distinguished: non-existent marriage (*matrimonium inexistentis*) and null marriage (*matrimonium nullum*), although existing. Due to the indissoluble nature of marriage, it is difficult to speak of the effectiveness (*efficacitas*) or ineffectiveness (*inefficacitas*) of marriage, which would have a temporal character. Marriage *in fieri*, like any other legal act, can be considered by analysing the elements of its constitutive structure, and within each of these elements, *an essential level (ad existentiam)* and *a productive level (ad validitatem)* can be distinguished. The essential level consists of those requirements which, by the very nature of marriage – defined by natural and positive divine law – belong to its essence. The productive level (*ad validitatem*) consists of all the requirements that do not arise *ex natura matrimonii* but which the legislator has established explicitly for the validity of the marital pact (pursuant to canon 10 of the Code of Canon Law). The distinction between these two categories of constitutive ineffectiveness, although not explicitly present in the current code norms, radically conditions all canonical norms on marriage, particularly the possibility of externally remedying its ineffectiveness, both through dispensation and through convalidation. The article concludes with a proposal *de lege ferenda* regarding such a formulation of canon 1057 § 1 CIC/83, which would specify the requirements *ex natura matrimonii* for the legal existence of marriage (*consensus naturaliter sufficiens*) and the conditions for the validity of marriage (*matrimonium validum*).

Keywords: marriage *in fieri*, existence, validity, *matrimonium validum/nullum*, *matrimonium existens/inexistens*

Treść: 1. Małżeństwo *in fieri* jako akt prawny. 2. Kategorie dogmatyczne dotyczące skuteczności aktu prawnego i akt zawarcia małżeństwa. 2.1. Rozwój kanonicznej doktryny aktu prawnego. 2.2. Główne elementy kanonicznego systemu skuteczności aktu prawnego. 2.3. Możliwość zastosowania kategorii skuteczności aktu prawnego wobec małżeństwa *in fieri*. 3. Kan. 124 § 1 KPK/83 i struktura aktu prawnego *in fieri*. 4. Kan. 1057 § 1 KPK/83 i struktura małżeństwa *in fieri*. 5. Warunki do zaistnienia (*ad existentiam*) i do ważności (*ad validitatem*) zgody małżeńskiej w funkcji komponentów struktury konstytutywnej małżeństwa *in fieri*. 5.1. Kwalifikacje nupturientów jako podmiotów umowy małżeńskiej (*praesupposita subiectiva*). 5.2. Kwalifikacje nupturientów jako przedmiotu umowy małżeńskiej (*praesupposita obiectiva*). 5.3. Umowa małżeńska (*consensus*). 5.3.1. Istnienie woli małżeńskiej. 5.3.2. Wady poznawcze. 5.3.3. Ograniczenie wolności. 5.4. Forma zawarcia małżeństwa (*forma*). Zakończenie.

1. Małżeństwo *in fieri* jako akt prawny

Spośród sakramentów Kościoła jedynie małżeństwo (małżeństwo *in fieri*, czyli akt zawarcia małżeństwa) jest aktem prawnym¹. W związku z tym refleksja doktryny w ramach ogólnej teorii aktu prawnego wraz z odnośną regulacją kanoniczną obejmuje również akt zawarcia małżeństwa².

Jednocześnie trzeba zauważyć, że nie jest metodologicznie poprawne stosowanie w sposób automatyczny kategorii dogmatycznych i przepisów kanonicznych dotyczących aktów prawnych w ogólności (szczególnie kan. 124-128, kan. 10 KPK/83³) przy refleksji nad sakramentami (z wyjątkiem małżeństwa).

W szczególności regulacje dotyczące skuteczności aktów prawnych – chociaż niektóre z kategorii dogmatycznych dotyczących

¹ Skuteczność sakramentów dotyczy przede wszystkim przestrzeni łaski. Trudno mówić o skutkach prawnych sakramentu pokuty i pojednania, Eucharystii, sakramentu namaszczenia chorych czy też bierzmowania. Natomiast, choć prawdą jest, że sakrament chrztu i sakrament święceń, oprócz skutków nadprzyrodzonych rodzą skutki prawne pierwszej wagi – nie tylko są źródłem praw i obowiązków ochrzczonych czy wyświęconych podmiotów, lecz operują na poziomie bardziej fundamentalnym, konfigurując zdolność prawną (*capacitas iuridica*) tych podmiotów – to jednak w ścisłym sensie nie mogą być uznane za akty prawne. Ich skuteczność bowiem nie pochodzi (w sensie *causa efficiens*) z woli podmiotu działającego – jak w kanonicznym akcie prawnym – lecz wyrasta z łaski nadprzyrodzonej *ex opere operato*, wtedy i tylko wtedy, gdy spełnione są istotne warunki celebracji tych sakramentów. Więcej na ten temat: J. OTADUY, *Quién es persona en el derecho canónico*, w: J. OTADUY (red.), *Fuentes, interpretación, personas*, Pamplona 2002, s. 401-423; J. OTADUY, *Parte general del derecho canónico. Normas, actos, personas*, Pamplona 2022, s. 402; O. ROBLEDA, *La nulidad del acto jurídico*, Roma 1964, s. 260. Poza tym, podczas gdy do realizacji aktów prawnych konieczna jest obecność woli aktualnej lub przynajmniej wirtualnej, do ważnego sprawowania sakramentów (poza małżeństwem) wystarcza zasadniczo wola habitualna.

² Por. kan. 1057 § 2 KPK/83: „Zgoda małżeńska jest aktem woli, którym mężczyzna i kobieta w nieodwołalnym przymierzu wzajemnie się sobie oddają i przyjmują w celu stworzenia małżeństwa”.

³ W niniejszym opracowaniu ograniczymy się do regulacji Kościoła łacińskiego. Przepisy Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich dotyczące aktu prawnego niemal nie różnią się od odnośnych norm Kodeksu prawa kanonicznego.

skuteczności, mają swoje źródło w średniowiecznej teologii sakramentalnej⁴ – zgodnie ze starą tradycją kanoniczną⁵ skodyfikowaną w kan. 18 KPK/83, jako *materia odiosa*, podlegają ścisłej interpretacji, w związku z czym nie są aplikowalne wobec tych fenomenów prawnych, które pomimo ewidentnych podobieństw do aktów prawnych, jednak nimi nie są (np. fakty prawne, w tym niektóre sakramenty, lub też normy prawne).

Pakt małżeński, podobnie jak każdy inny kanoniczny akt prawny, może być zatem analizowany w sposób systematyczny poprzez analizę jego struktury konstytutywnej. W tym kontekście zwraca uwagę wysoki stopień analogii sformułowania kan. 1057 § 1 KPK/83⁶, odnoszącego się do skuteczności aktu zgody małżeńskiej jako przyczyny sprawczej (*causa efficiens*) małżeństwa, wobec kan. 124 § 1 KPK/83⁷, określającego ogólne wymagania prawne do ważności aktu kanonicznego. Obydwie normy warunku skuteczności aktu odpowiednio – paktu małżeńskiego i aktu kanonicznego w ogólności – odnoszą do poszczególnych komponentów struktury konstytutywnej aktu prawnego: elementów istotnych, kwalifikacji prawnych podmiotu i innych wymagań ustanowionych *ad validitatem* przez prawo, w tym wymagań dotyczących uroczystej formy manifestacji woli prawnej.

Nie jest też – przynajmniej *a priori* – bezzasadne zastosowanie wobec małżeństwa *in fieri* tych kategorii dogmatyczno-prawnych, które określają konstytutywną zdolność aktu kanonicznego do wytwarzania skutków prawnych, a także tych, które dotyczą aktualnej efektywności aktu (produktywności skutków prawnych przez akt badanej w funkcji czasu).

⁴ Szczególnie chodzi o kategorie ważności i godziwości; por. J. OTADUY, *Illicitud*, w: J. OTADUY, A. VIANA, J. SEDANO (red.), *Diccionario General de Derecho Canónico*, IV, Cizur Menor 2012, s. 428.

⁵ Por. *Odia restringi, favores convenit ampliari* (*Regula iuris* 15 in VI).

⁶ Por. kan. 1057 § 1 KPK/83: „Matrimonium facit partium consensus inter personas iure habiles legitime manifestatus, qui nulla humana potestate suppleri valet”.

⁷ Por. kan. 124 § 1 KPK/83: „Ad validitatem actus iuridici requiritur ut a persona habili sit positus, atque in eodem adsint quae actum ipsum essentialiter constituunt, necnon sollemnia et requisita iure ad validitatem actus imposita”.

2. Kategorie dogmatyczne dotyczące skuteczności aktu prawnego i akt zawarcia małżeństwa

2.1. Rozwój kanonicznej doktryny aktu prawnego

Kanoniczna refleksja dotycząca aktu prawnego, w tym jego skuteczności, podejmowana z perspektywy teorii ogólnej prawa – choć jej źródła słusznie dopatrywać się można w prawie rzymskim i w średniowiecznym prawie kanonicznym – jest kwestią ostatniego stulecia. Decydującym impulsem do podjęcia takiej refleksji na gruncie doktryny prawa kanonicznego była z pewnością kodyfikacja z 1917 roku, zawierająca pewne ogólne normy dotyczące aktu prawnego (zwłaszcza kan. 103-105; 1680 § 1; 11). Normy te, wprowadzone do KPK/17 w sposób dość tajemniczy⁸, stanowiły prawdziwe wyzwanie dla kanonistów okresu międzykodeksowego. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują Gommar Michiels oraz Olis Robleda, którzy zdołali zaproponować taką definicję kanonicznego aktu prawnego, która byłaby zgodna z kanoniczną tradycją i mieściłaby w sobie wszystkie rodzaje aktów woli, wywierających skutki prawne w porządku kanonicznym. Jak proponuje Robleda, *akt prawny jest wyrażonym zewnętrznym aktem woli skierowanym na wytworzenie określonych skutków prawnych*⁹. Zarówno przed promulgacją Kodeksu z 1983 roku jak i po niej, opublikowano wiele prac naukowych, stawiających sobie za cel stworzenie kanonicznej doktryny aktu prawnego w ramach teorii ogólnej prawa. To co w świeckich porządkach prawnych jest trudniejsze lub niemożliwe do osiągnięcia, w porządku kanonicznym okazuje się osiągalne: pojęcie kanonicznego aktu prawnego obejmuje zarówno akty publiczne (dokonane mocą władzy rządzenia), jak i akty prywatne (te, które są realizowane w ramach autonomii prywatnej

⁸ Por. J. FORNÉS, *El acto jurídico-canónico (sugerencias para una teoría general)*, *Ius canonicum* 25 (1985), s. 66-71.

⁹ Por. O. ROBLEDA, *De conceptu actus iuridici*, w: O. ROBLEDA (red.), *Quaestiones disputatae iuridico-canonicae*, Romae 1969, s. 13: „Pro actu iuridico intelligimus voluntatis actum externe manifestatum quo certus effectus iuridicus Intenditur”.

wiernych)¹⁰. Autorzy współczesnych publikacji kanonicznych, w ślad za wielowiekową tradycją kanoniczną, zdecydowanie podkreślają, że jedyną siłą sprawczą (*causa efficiens*) aktu prawnego i jego skutków jest wola ludzka, a nie ustawa (jak sugerują prawnicy o tendencjach pozytywistycznych)¹¹. Stąd bierze się osobliwa wrażliwość prawa kanonicznego na wady woli.

Szczególnym wyzwaniem dla kanonistów konstruujących systematyczną doktrynę aktu prawnego stało się uściślenie, oczyszczenie, uporządkowanie, skoordynowanie między sobą wielu pojęć i kategorii odziedziczonych po prawnikach cywilnych i kościelnych poprzednich epok, dotyczących skuteczności prawnej aktów, takich jak np.: *validitas*, *nullitas*, *efficacitas*, *inefficacitas*, *existentia*, *inexistentia*, *anullabilitas*, *revocabilitas*. Konieczne stało się również pogłębienie tych pojęć, które mają związek z produkcyjną zdolnością aktów prawnych, np.: *capacitas iuridica*, *capacitas agendi*, *habilitas*, *liceitas*, *legitimatío*, *facultas*, *competentia*, *licentia*, *causa*, *forma*, pojęć dotyczących wad woli ludzkiej i innych anomalii występujących w konstytucji aktów prawnych, możliwości i sposobów sanowania aktów prawnych itp.

Kodyfikacje Jana Pawła II obrazują kolejne stadia rozwoju doktryny aktu prawnego: ogólna regulacja dotycząca aktu prawnego w KPK/83 mieści się zwłaszcza w kan. 10, kan. 124-128 oraz kan. 119, w KKKW zaś w kan. 931-935, kan. 1495 oraz kan. 924. W badaniach dotyczących nieskuteczności aktów prawnych nie sposób zatrzymać się jednak na egzegezie odnośnych norm kanonicznych, konieczna jest bowiem szersza i pogłębiona refleksja dotycząca samej natury prawa kanonicznego i jego fenomenów, na gruncie dogmatyki prawnej oraz filozofii prawa. Tylko takie spojrzenie pozwala dostrzec zróżnicowanie źródeł i poziomów tej nieskuteczności.

Chociaż ustawodawca nie rozróżnia formalnie kategorii skuteczności/nieskuteczności aktu prawnego, to jednak analiza poszczególnych

¹⁰ Por. J. OTADUY, *Parte general del derecho canónico...*, s. 380-383.

¹¹ Choć oczywiście prawo obiektywne może definiować poszczególne kategorie aktów prawnych również w tym, co w sposób konieczny jest skutkiem prawnym ważnej realizacji danego gatunku aktu prawnego.

przepisów norm kanonicznych uwidacznia różnicę ciężaru gatunkowego wymagań ustanawianych do skuteczności aktów: podczas gdy jedne z nich – definiując bądź deklarując elementy istotne danego gatunku aktu – mówią o wymogach wynikających z samej natury aktu prawnego (*ex natura rei*), inne – jako *leges inhabilitantes* lub *irritantes* – ustanawiają pewne wymagania pod sankcją nieważności aktu¹², jeszcze inne wprowadzają takie regulacje związane z konstytucją aktu prawnego, które nie mają mocy unieważniającej aktu, a nieprzestrzeganie tych norm wiąże się jedynie z nielegalnością czy też niegodziwością prawną. Są wreszcie takie przepisy kanoniczne, które nie mając nic wspólnego z samą konstytucją aktu prawnego, operują na poziomie efektywnej skuteczności aktu prawnego, tej, którą można rozumieć jako wywieranie bądź niewywieranie określonych skutków prawnych w funkcji czasu (w akcie *in facto esse*).

Ponadto trzeba zauważyć, że normy kanoniczne zawsze respektują różnicę w samej naturze nieważności, odróżniając nieważność pochodzącą z ustanowienia ustawodawcy (zgodnie ze starą zasadą kanoniczną wyrażoną w kan. 10 KPK/83) od nieważności mającej przyczynę bardziej radykalną, leżącą w braku jakiegoś istotnego elementu, który komponuje dany gatunek aktu prawnego. Ten ostatni rodzaj nieważności nazywany jest najczęściej *nieistnieniem* prawnym aktu (*inexistentia*). Akt nieważny *ex natura rei*, czyli nieistniejący, nie może być w żaden sposób sanowany, nie może być brany pod uwagę jako akt prawny (a przynajmniej jako akt prawny danego gatunku¹³), w związku z czym, aby uzyskać oczekiwany skutek prawny, trzeba powtórzyć celebrację aktu. Jest również oczywiste, że żadna władza nie może dyspensować od elementów istotnych, które komponują dany gatunek aktu prawnego (zasadę tę pozytywizuje kan. 86 KPK/83).

¹² Por. kan. 10 KPK/83.

¹³ Prawo kanoniczne zna bowiem figurę *reinterpretacji* (*konwersji*) aktu prawnego. Chodzi o hipotezę aktu prawnego nieistniejącego jako akt danego gatunku, który jednak posiada wszystkie elementy istotne dla innego gatunku aktu. Reinterpretacja nie jest jednak konwalidacją aktu nieistniejącego, lecz przejawem poliwalencji prawnej; por. M.Á. TORRES DULCE, *La subsanación de la nulidad procesal canónica*, Excerpta e Dissertationibus in Iure Canonico 6 (1988), s. 529.

Przy okazji refleksji na temat radykalnego braku możliwości wytwarzania skutków prawnych przez akt nieważny lub nieistniejący¹⁴ wypada wspomnieć o tym, że istnieją takie hipotezy przewidziane przez ustawę, przy zweryfikowaniu się których samo prawo obiektywne produkuje określone skutki prawne, na zasadzie fikcji prawnej (*fictio iuris*)¹⁵. Źródła tych skutków (w sensie *causa efficiens*) nie można jednak przypisać woli podmiotu usiłującego zrealizować akt.

Jest też możliwe, że akt prawny nieważny lub nieistniejący spowoduje pewne skutki prawne jako akt ludzki, np. obowiązek naprawienia krzywd wyrządzonych przez realizację takiego aktu (kan. 128 KPK/83) lub też skutki karne w przypadku zweryfikowania się hipotezy normy karnej lub nakazu karnego.

2.2. Główne elementy kanonicznego systemu skuteczności aktu prawnego

Analiza kanonicznego porządku prawnego wykazuje, że osią systemu skuteczności aktów prawnych są trzy pary wzajemnie komplementarnych kategorii dogmatycznych: istnienie i nieistnienie, ważność i nieważność oraz skuteczność i nieskuteczność¹⁶.

Trzy wymienione powyżej kategorie negatywne – nieistnienie, nieważność i nieskuteczność – można uznać za stopnie nieskuteczności prawnej aktów.

Nieistnienie (inexistentia) jest kwalifikacją aktu nieukonstytuowanego w danym porządku prawnym z powodu nieobecności jednego lub więcej elementów, które definiują dany gatunek aktu prawnego. Jest to konstytutywna nieskuteczność *ex natura rei*, tzn. akt pozostaje radykalnie nieskuteczny, ponieważ pomimo swojej zewnętrznej

¹⁴ Nie można mylić skutków prawnych z tzw. *skutkami faktycznymi*, które funkcjonują w obiegu prawnym w wyniku powstania sytuacji prawnych mniemanych.

¹⁵ Przykładem takiej fikcji prawnej z zakresu prawa małżeńskiego jest prawość pochodzenia dzieci poczętych bądź urodzonych w tzw. małżeństwie mniemanym (*matrimonium putativum*) lub prawość pochodzenia uzyskana przez późniejsze małżeństwo mniemane rodziców, por. kan. 1137 i 1139 KPK/83.

¹⁶ Więcej na ten temat: Ł. PAWICKI, *Existencia, validez y eficacia del acto jurídico canónico*, Pamplona 2023.

celebracji, przez brak któregoś z istotnych elementów (*ad existentiam*) nie ukonstytuował się prawnie. Nieistnieniu aktu prawnego nie można w żaden zewnętrzny sposób zaradzić: nie jest możliwa dyspensa od elementów istotnych aktu prawnego, a po celebracji aktu nieistniejącego nie jest możliwa jego sanacja.

Nieważność (*nullitas, invaliditas*) w sensie ścisłym¹⁷ jest kategorią nieskuteczności konstytutywnej spowodowanej przekroczeniem wymogu przepisanego w sposób wyraźny do ważności aktu prawnego w tym, co nie należy do jego istoty. Możliwość zaradzenia nieważności – tak poprzez dyspensę od elementu wymaganego *ad validitatem*, jak i poprzez sanację aktu nieważnego w wyniku braku elementu przepisanego *ad validitatem* – zależy całkowicie od prawodawcy¹⁸.

Nieskuteczność (*inefficacia, inefficacitas*) w sensie ścisłym¹⁹ jest kategorią aktu ważnie ukonstytuowanego, który w danym momencie czasowym nie wywiera swych skutków prawnych. Przyczyny nieskuteczności w sensie ścisłym są różnorodne i zwykle nie mają związku z konstytucją aktu prawnego, choć nie można wykluczyć i takiej możliwości.

Nieistnienie oraz nieważność są kwalifikacjami prawnymi aktu *in fieri*, tzn. dotyczą jego konstytucji (realizacji), nieskuteczność zaś (w sensie ścisłym) dotyczy *in facto esse* aktu prawnego ważnie zrealizowanego.

¹⁷ Oprócz nieważności w sensie ścisłym można mówić o nieważności w sensie szerokim, która zawierałaby w sobie również kategorię nieistnienia aktu prawnego.

¹⁸ Natura aktu pozwala na dyspensę od takich wymogów bądź sanację aktu dotkniętego wadą unieważniającą. Prawodawca jednak może uwzględniać jeszcze inne argumenty za możliwością dyspensowania lub sanowania lub za brakiem takiej możliwości.

¹⁹ Kategoria nieskuteczności w sensie szerokim zawierałaby wszystkie hipotezy nieskuteczności aktu, zarówno te związane z nieważną konstytucją aktu (nieistnienie, nieważność), jak i te, które nie mają związku z ważnością aktu.

2.3. Możliwość zastosowania kategorii skuteczności aktu prawnego wobec małżeństwa *in fieri*

Wobec tak zarysowanej teorii skuteczności aktu prawnego rodzi się pytanie o możliwość zastosowania wyżej wymienionych kategorii skuteczności/nieskuteczności aktu prawnego wobec aktu zawarcia małżeństwa.

Należy najpierw zauważyć, że nierozzerwalność małżeństwa (*in facto esse*) implikuje równoważność pomiędzy małżeństwem ważnym i małżeństwem skutecznym oraz pomiędzy małżeństwem nieważnym a małżeństwem nieskutecznym. Z tego względu nie ma więc sensu mówić o skuteczności i nieskuteczności małżeństwa, a refleksja na temat skutków prawnych aktu zawarcia małżeństwa sprowadza się do przestudiowania warunków ważnej konstytucji małżeństwa.

Z drugiej strony, rozróżnienie pomiędzy małżeństwem nieważnym, lecz istniejącym a małżeństwem nieistniejącym jest nie tylko zasadne, ale wręcz kluczowe w kanonicznym reżimie dyspensowania i konwalidacji małżeństwa.

Do opisu skuteczności paktu małżeńskiego są zatem wystarczające i konieczne dwie pary kategorii: istnienie i nieistnienie oraz ważność i nieważność.

3. Kan. 124 § 1 KPK/83 i struktura aktu prawnego *in fieri*

Kan. 124 § 1 KPK/83 przedstawia zarys struktury konstytutywnej aktu prawnego, w tym co dotyczy jego ważności (a zatem także, *a fortiori*, jego istnienia prawnego). Przepis kanonu wyróżnia zdolność prawną podmiotu aktu prawnego (*persona habilis*), elementy istotne (*quae actum ipsum essentialiter constituunt*) a także formalności (*sollemnia*) oraz inne wymogi stawiane przez prawo do ważności aktu (*requisita iure ad validitatem actus imposita*). Tak nakreślona struktura konstytutywna aktu prawnego wydaje się jednak niekompletna²⁰: obok

²⁰ Ogólna klasyfikacja komponentów struktury aktu prawnego jest kwestią konwencyjną: podział oraz zdefiniowanie i nomenklatura poszczególnych elementów mogą różnić się nieznacznie pomiędzy autorami.

zdolności prawnej *podmiotu* aktu prawnego należałoby rozważyć jakąś „zdolność prawną” *przedmiotu materialnego* aktu prawnego²¹. Poza tym, niektóre akty – te które można, w szerokim sensie, nazwać *aktami złożonymi*²² – do ważnego ukonstytuowania się wymagają spełnienia jeszcze innych warunków: uprzedniej realizacji innych aktów prawnych lub weryfikacji faktów prawnych. Te trzy grupy warunków, uprzednich względem samej realizacji aktu prawnego (lub ukończenia aktu złożonego) zwykle nazywać się *założeniami* (*praesupposita*²³), które można podzielić na założenia *podmiotowe* (*praesupposita subiectiva*), założenia *przedmiotowe* (*praesupposita obiectiva*) oraz założenia *proceduralne* (*praesupposita proceduralia*).

Zwykle się przyjmować w doktrynie, że do istotnych elementów każdego aktu prawnego należy *wola* (*voluntas*) osoby realizującej akt (lub osób realizujących akt dwu- lub wielostronny) oraz tzw. *przyczyna prawna* (*causa*). Ta ostatnia, wymykająca się wszelkim próbom precyzyjnego zdefiniowania²⁴, odnosi się do tych przymiotów rodzącego się aktu prawnego, które akt ludzki uzdalniają do bycia aktem prawnym, tzn. mogącym, w ramach danego porządku prawnego, rozwijać właściwe sobie skutki prawne, i podlegającym ochronie prawnej w tym porządku²⁵. Funkcja przyczyny prawnej jest wieloaspektowa²⁶. *Causa* aktu prawnego, poza najczęściej przypisywaną jej funkcją ochrony przed niemoralnym działaniem, operuje w przestrzeni różnych elementów strukturalnych aktu, w tych aspektach realizowanego aktu, które dotyczą jego jurydyczności

²¹ Przedmiot materialny aktu prawnego rozumiemy jako Arystotelesowską przyczynę materialną (*causa materialis*) tegoż aktu, a zatem tę rzeczywistość prawną, która ma być zmieniona przez akt prawny.

²² Aktem prawnym złożonym jest akt, który do ważnego ukonstytuowania wymaga uprzedniej realizacji innych aktów lub weryfikacji faktów prawnych.

²³ Z łac. *prae + supponere* – chodzi o wymagania, które muszą być spełnione (zakłada się ich spełnienie) przed realizacją aktu prawnego (lub ukończeniem realizacji aktu złożonego).

²⁴ Por. J. OTADUY, *Parte general del derecho canónico...*, s. 418.

²⁵ Por. Ł. PAWICKI, *Existencia...*, s. 269-282.

²⁶ Por. J. OTADUY, *Causa del acto jurídico*, w: J. OTADUY, A. VIANA, J. SEDANO (red.), *Diccionario General de Derecho Canónico*, I, Cizur Menor 2012, s. 956-957.

w danym porządku prawnym, warunkując możliwość przyjęcia aktu woli ludzkiej jako aktu prawnego. Jednak mówiąc o elementach istotnych, trzeba wspomnieć, że istotne – dla danego gatunku aktu prawnego – wymogi mogą dotyczyć każdego z komponentów struktury konstytutywnej aktu.

Sprowadzając wszystkie – poza samą wolą – istotne dla konstytucji danego aktu wymagania do pojęcia przyczyny prawnej (*causa*), można oczywiście powiedzieć, że elementy istotne są w każdym przypadku dwa: *wyrażona zewnętrznie wola* (traktując wspólnie wolę oraz jej zewnętrzną manifestację) oraz *przyczyna prawna*. Niektórzy zaś kanoniści przyczynę prawną uważają za element teoretyczny, zewnętrzny wobec samego aktu²⁷. W takiej konwencji można by było postulować nawet istnienie tylko jednego elementu istotnego, którym byłaby *zewnętrznie wyrażona wola prawna*, czyli taka, która spełnia istotne wymagania porządku prawnego w tym co dotyczy danego gatunku aktu prawnego. Obydwa przedstawione ujęcia tego problemu są oczywiście uprawnione, utrudniają jednak bardziej wnikliwą analizę. Korzystniejsze – z punktu widzenia dogmatycznego, systematycznego i dydaktycznego – jest wydzielenie w każdym z elementów struktury konstytutywnej aktu prawnego dwóch „poziomów” wymagań: *poziomu istotnego* (*ad existentiam actus iuridici*) oraz *poziomu produktywnego* (*ad validitatem actus iuridici*).

Ostatnim elementem struktury konstytutywnej aktu prawnego jest *forma*, czyli sposób zewnętrznego wyrażenia woli prawnej (*forma expressiva*) przez podmiot oraz *przyjęcia* jej (*forma receptiva*) przez porządek prawny²⁸. Samo zewnętrzne wyrażenie woli prawnej, z definicji aktu prawnego, należy zawsze do jego istoty, natomiast forma manifestacji tej woli zazwyczaj nie wpływa na ważność aktu²⁹.

²⁷ Por. H. PREE, *On juridic acts and liability in canon law*, *The Jurist* 58 (1998), s. 55.

²⁸ Więcej na ten temat: E. LALAGUNA, *Función de la forma jurídica en el matrimonio canónico*, *Ius canonicum* 1 (1961), s. 215-227.

²⁹ W prawie kanonicznym obowiązuje zasada dowolności formy, nie są jednak rzadkie wymogi formalne *ad validitatem* (*ad sollemnitatem*), czego klasycznym przykładem jest kanoniczna forma zawarcia małżeństwa. Może się również zdarzyć,

«Inne warunki wymagane prawem do ważności», o których wspomina kan. 124 § 1 KPK/83, można odnieść do jednego z wyżej wymienionych elementów, dlatego przy tak przyjętej klasyfikacji (*praesupposita subiectiva / obiectiva / proceduralia – voluntas – causa – forma*) ich wyszczególnienie staje się zbędne.

4. Kan. 1057 § 1 KPK/83 i struktura małżeństwa *in fieri*

Kan. 1057 § 1 KPK/83 rozważa akt zawarcia małżeństwa – podobnie jak czyni to kan. 124 § 1 KPK/83 wobec aktu prawnego w ogólności – zarysowując jego strukturę konstytutywną. Choć ustawa nie mówi o tym wprost, to jednak samo jej sformułowanie pozwala zrozumieć, że jej przedmiotem jest *ważnie zawarte małżeństwo*, jako że tylko ważne małżeństwo *in fieri* może dać początek (w sensie przyczyny sprawczej) małżeństwu jako stanowi życia małżonków, a więc małżeństwu *in facto esse*.

Kan. 1057 § 1 KPK/83 rozpoczyna się od określenia samej istoty małżeństwa *in fieri*: *matrimonium facit partium consensus*³⁰. Trzeba jednak zwrócić uwagę na wszystkie elementy, które stanowią o tym, że jest to zgoda prawdziwie małżeńska. Do zaistnienia prawnego zgody małżeńskiej (*ad existentiam matrimonii*) i do jej ważności (*ad validitatem matrimonii*) musi być bowiem spełniony cały szereg wymogów, dotyczących różnych elementów struktury aktu zawarcia małżeństwa: nupturientów jako podmiotów i jako przedmiotu (materialnego) zgody małżeńskiej³¹, samej treści (w tym przedmiotu

że konkretna forma aktu prawnego należy do jego istoty (np. pisemna forma re-skryptu czy forma publiczna ślubów zakonnych).

³⁰ Kan. 1057 § 1 KPK/83 nie jest, ściśle rzecz biorąc, ustawą konstytutywną, jako że nie definiuje on małżeństwa, lecz tylko pozytywizuje prawo naturalne w odniesieniu do istoty małżeństwa.

³¹ Traktowanie osób nupturientów jako przedmiotu materialnego małżeństwa nie jest niczym nowym, por. M. GIMÉNEZ FERNÁNDEZ, *La institución matrimonial*, Madrid 1947, s. 136; J.M. MANS PUIGARNAU, *Derecho matrimonial canónico*, I, Barcelona 1959, s. 79.

formalnego) zgody małżeńskiej³², czy też zewnętrznej manifestacji tej zgody. Pozostałe komponenty, o których wspomina kanon (*inter personas iure habiles* oraz *legitime manifestatus*) nie oddają w sposób kompletny i wystarczająco precyzyjny ani samej struktury małżeństwa *in fieri*, ani warunków do ważności paktu małżeńskiego. I tak, wyrażenie *inter personas iure habiles* dotyczy nupturientów w podwójnej roli, zarówno jako podmiotów zgody małżeńskiej (*praesuppositum subiectivum*), jak i jako przedmiotu tejże zgody (*praesuppositum obiectivum*). Wreszcie, określenie *legitime manifestatus* odnosi się do formy wyrażenia i przyjęcia w imieniu Kościoła zgody małżeńskiej, przy czym wyrażenie *legitime* nie może być rozumiane jako spełnienie wszystkich formalności nałożonych przez prawo (warunek do tzw. godziwości prawnej, *ad liceitatem*), lecz tylko tych, które są wymagane przez prawo do ważności małżeństwa (*ad validitatem*)³³.

5. Warunki do zaistnienia (*ad existentiam*) i do ważności (*ad validitatem*) zgody małżeńskiej w funkcji komponentów struktury konstytutywnej małżeństwa *in fieri*

Jak już zostało wspomniane, wymogi istotne i przepisane prawem do ważności aktu prawnego można studiować, analizując poszczególne elementy struktury konstytutywnej aktu i wyodrębniając w każdym

³² Treść (zawartość) zgody małżeńskiej można określić jako swoistą superpozycję przedmiotu formalnego aktu woli (odpowiadającego Arystotelesowskiej przyczynie formalnej aktu) na przedmiot materialny aktu woli (odpowiadający Arystotelesowskiej przyczynie materialnej aktu). Stanowiłaby więc modyfikację sytuacji prawnej substratu, na którym skupiony jest akt prawny. W odniesieniu do małżeństwa *in fieri*, jego przedmiot materialny stanowią osoby nupturientów, przedmiotem formalnym jest stworzenie węzła małżeńskiego (czyli wzajemne oddanie się i przyjęcie jako małżonków), a treścią konkretnego paktu małżeńskiego jest stworzenie węzła małżeńskiego między konkretnymi osobami.

³³ Przykładem wymogu *ad liceitatem* wobec formy małżeństwa może być obowiązek zachowania formy kanonicznej w przypadku małżeństwa mieszanego pomiędzy stroną katolicką a niekatolicką obrządku wschodniego (w takim przypadku, zgodnie z kan. 1127 § 1 KPK/83, forma kanoniczna nie jest wymagana do ważności, lecz tylko do godziwości).

z tych elementów poziom istotny (*ad existentiam*) i poziom produktywny³⁴ (*ad validitatem*). Taka analiza jest również możliwa i korzystna przy refleksji nad ważnością aktu zawarcia małżeństwa³⁵.

5.1. Kwalifikacje nupturientów jako podmiotów umowy małżeńskiej (*praesupposita subiectiva*)

Ustawodawca, stawiając wobec nupturientów wymaganie, aby były to *personae iure habiles* (kan. 1057 § 1 KPK/83), w tym jednym syntetycznym wyrażeniu zawarł wszystkie warunki, pochodzące zarówno z prawa Bożego naturalnego i pozytywnego, jak i z prawa stanowionego przez Kościół (warunki *ad existentiam* i *ad validitatem matrimonii*), i dotyczące obojga nupturientów w podwójnej roli jaką każde z nich odgrywa w dwustronnym akcie zgody małżeńskiej: jako podmioty obu aktów woli oraz jako przedmiot materialny zgody małżeńskiej. Choćby to techniczne rozróżnienie wydawało się zbyt teoretyczne, to jednak ze względów systematycznych i dydaktycznych warto je poczynić, dla lepszego zrozumienia natury ograniczeń stawianych przez prawo kanoniczne – pochodzenia Boskiego i ludzkiego – w tym, co dotyczy osób nupturientów.

³⁴ Nazwany tak ze względu na zdolność aktu spełniającego wszystkie wymogi należące do tego poziomu (aktu ważnie ukonstytuowanego) do wytwarzania („produkcji”) skutków prawnych; por. Ł. PAWICKI, *Existencia...*

³⁵ Ze względu na bogactwo doktryny materialnego prawa małżeńskiego, w ramach niniejszego opracowania nie jest możliwa zbyt szczegółowa analiza. Skupimy się tu na zarysowaniu pewnej systematyki w opisie warunków do ważnego zawarcia małżeństwa (a wcześniej do jego istnienia w porządku kanonicznym), nakreślając, o ile to możliwe, granicę pomiędzy poziomem istotnym a poziomem produktywnym małżeństwa *in fieri*. Wśród opisywanych kolejno elementów struktury konstytutywnej małżeństwa nie została wyraźnie wydzielona przyczyna prawna (*causa*). Zawarcie małżeństwa jest aktem na tyle zdefiniowanym i obwarowanym sankcjami nieważności – tak naturalnej jak i stanowionej – że nie wydaje się konieczne wyszczególnianie tych wymogów, które „zaopatrywałyby” małżeństwo w przyczynę prawną, jako że wszystkie te wymogi jednocześnie dotyczą w jakiś sposób któregoś z innych elementów struktury małżeństwa *in fieri* i są omawiane w kontekście tych elementów.

Do istotnych wymogów każdego aktu prawnego prywatnego (takiego, który jest realizowany tytułem posiadanego prawa subiektywnego, ale nie na mocy władzy rządzenia) – a do takich aktów należy małżeństwo *in fieri* – dotyczących podmiotu aktu prawnego należą: zdolność prawna (*capacitas iuridica*), zdolność do czynności prawnych (*capacitas agendi*) oraz prawo do danego aktu prawnego (*ius ad actum*), czyli efektywne posiadanie tytułu prawnego do jego zrealizowania³⁶. Inne wymogi do ważności aktu prawnego (a więc te pochodzące nie z samej natury rzeczy, lecz od ustawodawcy) w tym, co dotyczy jego podmiotu, w prawie kanonicznym zwykło określać się mianem *habilitas*³⁷ (w sensie ścisłym).

W przypadku małżeństwa trzeba powiedzieć, że *capacitas iuridica* w tym zakresie (tzn. jako możliwość posiadania prawa do małżeństwa) jest czymś wrodzonym, naturalnym dla każdej osoby ludzkiej, i co za tym idzie, niezależnym od prawodawcy. Jeżeli zaś chodzi o efektywne prawo do zawarcia małżeństwa (*ius ad actum* jako *ius connubii*), to trzeba powiedzieć, że pomimo swojego naturalnego pochodzenia (każdy człowiek zasadniczo je posiada), nie jest ono jednak ani absolutne, ani nieograniczone³⁸. Zależy ono od konkretnej pary (w konkretnych okolicznościach życiowych) chcącej zawrzeć związek małżeński, w związku z czym może być ograniczane przez wymogi samej natury małżeństwa (pochodzącej z prawa Bożego naturalnego i pozytywnego). Wydaje się słusznym stwierdzenie, że te naturalne ograniczenia *ius connubii* każdej ze stron (lub też każdej pary nupturientów) są związane z istotnymi wymogami dotyczącymi obydwu stron w roli przedmiotu materialnego małżeństwa. Te wymogi przedstawimy poniżej.

Zdolność do czynności prawnych (*capacitas agendi*) jest parametrem dotyczącym wystarczającej dojrzałości psycho-intelektualnej,

³⁶ Więcej na ten temat: Ł. PAWICKI, *Existencia...*, s. 107-124, 172-174.

³⁷ Jeżeli ograniczenia te pochodzą z ustawy, ustawę tę nazywa się *lex inhabilitans* (por. kan. 10 KPK/83).

³⁸ Por. J. HERVADA, *Cuatro lecciones de derecho natural. Parte especial*, Pamplona 1989, s. 146.

a więc władzy intelektualnej i wolitywnej człowieka. Jako wymóg prawa naturalnego (*capacitas agendi naturalis*) zdolność do aktu ludzkiego jest istotnym elementem podmiotu każdego aktu prawnego, również aktu zawarcia małżeństwa. Zdolność do zawarcia małżeństwa jako specyficzna *capacitas agendi* zakłada jednak większą niż przy realizacji innych aktów prawnych dojrzałość osobowościową. Z samej natury małżeństwa, musi to być dojrzałość proporcjonalna do przedmiotu i tytułu zgody małżeńskiej³⁹.

Ustalenie minimalnej granicy wieku, którą do ważnego zawarcia małżeństwa (ukończenie szesnastu lat życia dla mężczyzn i czternastu lat dla kobiet, tzw. przeszkoda wieku, kan. 1083 § 1 KPK/83) można widzieć jako czysto pozytywny wymóg *habilitas*, który jako mający na uwadze dojrzałość osobowościową konieczną do podjęcia decyzji o zawarciu małżeństwa, odnosi się do nupturientów jako podmiotów zgody małżeńskiej. W tym sensie można powiedzieć, że przeszkoda wieku ustanawia jakąś *incapacitas agendi legalis*, jako że to samo prawo pozytywne odmawia takiej zdolności (*capacitas matrimonii contrahendi* jako *capacitas agendi*) osobom zbyt młodym, choćby posiadały naturalną zdolność (*capacitas agendi naturalis*) do zawarcia małżeństwa.

Reasumując, jeżeli chodzi o prawne kwalifikacje podmiotów zawierających małżeństwo, warunki *ad existentiam* dotyczą: *capacitas iuridica*, *capacitas agendi naturalis* oraz *ius connubii* (dla konkretnej pary osób). Warunkiem *ad validitatem* byłby minimalny wiek wymagany przez prawodawcę do ważnego wyrażenia zgody małżeńskiej (kan. 1083 § 1 KPK/83).

³⁹ Więcej na ten temat: P.J. VILADRICH, *Komentarz do kan. 1095*, w: INSTYTUT MARTÍN DE AZPILCUETA (red.), *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, edycja polska: P. MAJER (red.), Warszawa 2023, s. 657-661.

5.2. Kwalifikacje nupturientów jako przedmiotu umowy małżeńskiej (*praesupposita obiectiva*)

Jak już powiedzieliśmy, wyrażenie *inter personas iure habiles* (kan. 1057 § 1 KPK/83) dotyczy również nupturientów jako *przedmiotu materialnego* małżeństwa. Każda ze stron, dając siebie jako małżonka drugiej stronie, musi stanowić – mówiąc technicznie – *substrat zdolny*, z prawa Bożego i kościelnego, *do bycia małżonkiem* (do spełnienia istotnych obowiązków małżeńskich wobec współmałżonka). To właśnie osoby nupturientów widziane jako przedmiot małżeństwa są najwłaściwszą przestrzenią refleksji nad przeszkodami zrywającymi czy nad tzw. *capacitas assumendi* (kan. 1095 nr 3 KPK/83).

Wymogi *ex natura rei (ad existentiam matrimonii)* w tym, co dotyczy przedmiotu materialnego małżeństwa, mają związek z kondycją zarówno fizyczną jak i psychiczną nupturientów, a także z ich stanem prawnym (niezwiązanie innym węzłem małżeńskim).

W sferze fizycznej są to: różnica płci u nupturientów, zdolność stron do odbycia aktu seksualnego (kan. 1084 § 1 KPK/83), brak pokrewieństwa między stronami w linii prostej i do drugiego stopnia w linii bocznej (zakaz zawierania małżeństwa między krewnymi o takim zakresie pokrewieństwa powszechnie uważa się za pochodzący z prawa naturalnego, kan. 1091 § 1-2 KPK/83 w kontekście kan. 1078 § 3 KPK/83). W sferze psychicznej nupturientów wchodzi tu cały zakres predyspozycji⁴⁰ składających się na zdolność psychiczną do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich: przepis kan. 1095 nr 3 KPK/83 uznaje się za pochodzący z prawa naturalnego⁴¹.

⁴⁰ Ze względu na ograniczoną objętość niniejszego opracowania, odsyłamy do licznych opracowań na ten temat.

⁴¹ Prawodawca w jednym kan. 1095 KPK/83 zawarł trzy różne hipotezy pochodzącej z prawa naturalnego „niezdolności” do zawarcia małżeństwa (*incapacitas matrimonii contrahendi*). Co ciekawe, każda z nich odnosi się do innego elementu struktury małżeństwa *in fieri*: podczas gdy kan. 1095 nr 2 KPK/83 dotyczy *niezdolności podmiotu* małżeństwa, a kan. 1095 nr 3 KPK/83 traktuje na temat *niezdolności przedmiotu* małżeństwa, kan. 1095 nr 1 KPK/83 zdaje się odpowiadać *niezdolności do wyrażenia woli małżeńskiej* i jako taki, stanowi wadę formy (jest zupełnie możliwe,

Jeśli wreszcie chodzi o stan prawny nupturientów, to prawo Boże pozytywne wymaga od nich wolności od węzła małżeńskiego (to wymaganie ewangeliczne zostało skodyfikowane w kan. 1085 § 1 KPK/83).

Od spełnienia wszystkich tych wymienionych powyżej wymogów *ex natura matrimonii* zależy czy dana para osób (każda ze stron wobec drugiej) posiada w tym konkretnym przypadku *ius ad actum* (*ius ad matrimonium contrahendum*) jako konkretny przejaw *ius connubii*. W razie niespełnienia któregośkolwiek z tych istotnych wymogów, małżeństwo, pomimo zewnętrznej celebracji, kwalifikowałoby się jako *matrimonium inexistens*.

Wszystkie ustawy ustanawiające przeszkody małżeńskie, które nie pochodzą z prawa Bożego (kan. 1083 § 1; 1086 § 1; 1087; 1088; 1089; 1090 § 1-2; 1092; 1093; 1094; i w pewnym zakresie kan. 1091 § 2 Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku) można uznać za normy *uniezdalniające* (*leges inhabilitantes* – por. kan. 10 KPK/83) *nupturienta jako przedmiot małżeństwa* (jak już powyżej wspomniano, wyjątek może stanowić przeszkoda wieku, która mogłaby również być potraktowana jako *incapacitas agendi legalis*, a więc *inhabilitas podmiotu małżeństwa*; kan. 1083 § 1 KPK/83).

że osoba, która w chwili celebracji małżeństwa jest pozbawiona wystarczającego używania rozumu, na sposób wirtualny *chce* tego małżeństwa, a także *jest zdolna* podjąć istotne obowiązki małżeńskie). W szczególności, nie należy mylić tzw. *incapacitas assumendi* z *incapacitas agendi*. Podczas gdy ta ostatnia, będąc niezdolnością podmiotu, odnosi się do władz poznawczych i wolitywnych osoby jako podmiotu aktu prawnego, *incapacitas assumendi* jest niezdolnością osoby jako przedmiotu materialnego aktu prawnego: osoba dotknięta taką anomalią natury psychicznej, która uniemożliwia podjęcie istotnych obowiązków małżeńskich, nie może, z prawa naturalnego, stanowić przedmiotu aktu zawarcia małżeństwa. Tego typu niezdolność ogranicza więc *ius connubii* – na poziomie radykalnym, tzn. nie tylko ważne wykonywanie *ius connubii*, ale sam tytuł prawny, w okolicznościach, które stanowią o niezdolności – zarówno osobie dotkniętej taką niezdolnością jak i osobie, która chciałaby zawrzeć z nią małżeństwo.

5.3. Umowa małżeńska (consensus)

Matrimonium facit consensus partium (...) qui nulla humana potestate suppleri valet (kan. 1057 § 1 KPK/83). Zgodnie z tradycją kanoniczną, jedynym źródłem (*causa efficiens*) skutków prawnych każdego aktu prawnego jest wola podmiotu. W tym znaczeniu ostatnia część cytowanego przepisu prawa jest oczywistością. Jednak słowa te mają jeszcze głębszy sens: żadna ludzka władza nie jest w stanie osiągnąć takich samych skutków prawnych, jakie osiągają nupturienci wyrażając zgodę małżeńską⁴². W tym sensie akt zawarcia małżeństwa jest aktem osobistym, niedelegowalnym⁴³.

Na pakt małżeński składają się dwa oddzielne akty woli, każdy z nich skierowany jest na zawarcie małżeństwa, tzn. na oddanie siebie jako małżonka drugiej stronie i przyjęcie drugiej strony jako małżonka. Analizując zatem akt woli każdej ze stron, należy przyjrzeć się ogólnym wymogom – zarówno naturalnym, jak i ustanowionym przez prawodawcę – dotyczącym realizacji *aktu ludzkiego* (jako świadomego i wolnego) a także tym, które dotyczą samej treści zawarcia małżeństwa, czyli skierowaniu woli ku prawdziwemu małżeństwu z tą konkretną osobą. Trzeba więc dotknąć warunków dotyczących wyboru *przedmiotu zgody małżeńskiej*, tak w sensie *materialnym* (osoba współmałżonka), jak i w sensie *formalnym* (samo zawarcie małżeństwa, rodzaj związku, który chce się zawrzeć).

W tym kluczowym elemencie małżeństwa, jakim jest wola nupturientów zawarcia go, nie zawsze łatwo jest rozróżnić, nawet teoretycznie, to co jest naprawdę *istotne*, od tego, co jest przepisane prawem do ważności aktu woli, a poszczególne ustawy regulujące te kwestie nie zawsze są łatwe do zinterpretowania.

⁴² Fikcja prawna dotycząca prawości pochodzenia potomstwa (por. kan. 1137 KPK/83; 1139 KPK/83) dotyczy jedynie pobocznych skutków prawnych, nie odnosi się do samej istoty, tzn. nie tworzy węzła małżeńskiego.

⁴³ Nawet jeśli w przekazaniu woli małżeńskiej uczestniczy pełnomocnik, to strony, *ex natura matrimonii*, muszą trwać w woli (wirtualnej) zawarcia małżeństwa.

Zanim przejdziemy do hipotez nieistnienia i wad zgody małżeńskiej wynikających z anomalii procesu intelektualno-wolitywnego zmierzającego do dokonania aktu ludzkiego, trzeba wspomnieć o pewnej obowiązującej normie, ustanawiającej nieważność małżeństwa niezależnie od takich anomalii, a dotyczącej treści woli zawarcia małżeństwa. Chodzi o sankcję nieważności w przypadku małżeństwa zawieranego pod warunkiem dotyczącym przyszłości (kan. 1102 § 1 KPK/83). Tę normę uznaje się za ustanowioną prawem czysto kościelnym (jako *lex irritans*), poprzedni Kodeks bowiem dopuszczał możliwość zawarcia małżeństwa pod godziwym warunkiem dotyczącym przyszłości (por. kan. 1092 nr 3 CIC/17)⁴⁴.

5.3.1. Istnienie woli małżeńskiej

Kan. 1101 § 1 KPK/83 ustanawia domniemanie prawne *iuris tantum*, dotyczące zgodności woli wewnętrznej z wolą wyrażoną na zewnątrz. Istnienie u nupturientów wewnętrznej woli zawarcia małżeństwa można jednak podważyć, przeprowadzając dowód na symulację całkowitą lub częściową małżeństwa⁴⁵.

⁴⁴ Jednakże „warunki dotyczące przyszłości sprawiały, że skuteczność aktu zgody pozostawała w zawieszeniu, a powstanie węzła było w rzeczywistości odłożone do czasu zaistnienia zdarzenia, przy czym skutki prawne cofały się i działały od momentu dokonania aktu zgody dzięki odpowiedniej *fictio iuris*. Należy przyznać (...), iż trudno było pogodzić sakrament małżeństwa z nienormalnymi i dziwnymi sytuacjami wynikłymi z odłożenia rzeczywistego zaistnienia węzła do momentu weryfikacji jakiegoś przyszłego i niepewnego zdarzenia, przy jednoczesnej możliwości odwołania w międzyczasie zgody”. P.J. VILADRICH, *Komentarz do kan. 1102*, w: INSTYTUT MARTÍN DE AZPILCUETA (red.), *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, edycja polska: P. MAJER (red.), Warszawa 2023, s. 668.

⁴⁵ Prawo kanoniczne przyjęło tzw. *teorię woli*, wbrew tzw. *teorii oświadczenia*, obecną w większości porządków cywilnych, jako że tylko wola wewnętrzna (*internus animi consensus*) może być źródłem skutków prawnych. Por. P. SKONIECZNY, *Kanoniczna koncepcja czynności prawnej. Wprowadzenie dla prawników świeckich*, Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica 81 (2017), s. 75: „teoria oświadczenia nie pozwala systemom świeckim rozpoznać wyroków trybunałów kościelnych w sprawach małżeńskich (we Włoszech czy w Hiszpanii) z tytułu symulacji, gdyż

Symulacja małżeństwa w prawie kanonicznym obejmuje wszystkie hipotezy, w których zewnętrznej manifestacji woli małżeńskiej towarzyszy wewnętrzna wola o treści istotnie niekompatybilnej z zawarciem małżeństwa.

Jak wskazuje kan. 1101 § 2 KPK/83, kiedy przynajmniej jedna ze stron pozytywnym aktem woli wyklucza samo małżeństwo (symulacja całkowita) lub jakiś istotny jego element lub istotny przymiot (symulacja częściowa), małżeństwo nie może zaistnieć prawnie, co jest konsekwencją prawa naturalnego (nie może istnieć akt prawny, którego przedmiot – materialny lub formalny – nie istnieje).

5.3.2. Wady poznawcze

Nihil volitum nisi praecognitum. Zarówno rola, jaką w procesie formacji aktu woli odgrywa intelekt, jak i wady poznawcze w akcie woli są tematami dobrze opracowanymi w ramach kanonicznej teorii aktu prawnego i prawa małżeńskiego materialnego. Ogólna regulacja dotycząca aktu prawnego o wadach poznawczych mówi w kan. 126 KPK/83. W prawie małżeńskim zaś wady poznawcze są traktowane w kan. 1096, 1097, 1099 oraz 1100 KPK/83.

Istotny błąd (*error substantialis*) co do osoby drugiego nupturienta (*error facti*) lub co do natury małżeństwa (*error iuris*) – por. kan. 1096, 1097 § 1 KPK/83 – powoduje prawne nieistnienie małżeństwa, nie jest bowiem możliwe prawdziwie chcieć tego, czego istoty się nie poznało.

Regulacja kanoniczna odnośnie do małżeństwa prezentuje jeszcze inne hipotezy, których konsekwencją prawną jest „nieważność” małżeństwa. Są to: błąd co do przymiotu osoby, który został *bezpośrednio i zasadniczo zamierzony* (kan. 1097 § 2 KPK/83) oraz błąd co do jedności lub nierozzerwalności albo sakramentalnej godności małżeństwa, który *determinuje wolę* (kan. 1099 KPK/83). Hipotezy te przejawiają kilka podobieństw: obydwie dotyczą błędu *causam dans*, obydwie odnoszą się do pewnej cechy *subiektywnie istotnej*

prawo kanoniczne opiera się na teorii woli, a nie na – przyjętej w tamtych kodeksach cywilnych – teorii oświadczenia”.

(rozważanej i chcianej jako taka). W obydwu wreszcie nieważność małżeństwa pochodzi z prawa naturalnego, bo dotyczy *nieistnienia przedmiotu aktu woli*, odpowiednio – *materialnego* (chcianego jako należącego do istoty kontraktu małżeńskiego przymiotu osoby) oraz *formalnego* (ponieważ nieobecność istotnego przymiotu lub godności sakramentalnej jest chciana jako istota aktu woli)⁴⁶. Obydwa rodzaje błędu mają więc naturę błędu istotnego.

Poza wymienionymi sytuacjami, ignorancja lub błąd niedotyczący istoty małżeństwa, choćby był błędem *causam dans*, nie niesie ze sobą sankcji nieważności małżeństwa.

5.3.3. Ograniczenie wolności

Pośród wad woli, godzących w wolność aktu ludzkiego, doktryna wymienia: przymus (*vis*), bojaźń (*metus*) oraz podstęp (*dolus*). Konsekwencje zrealizowania czynności prawnej dotkniętej jedną z tych okoliczności określa, w ramach norm ogólnych, kan. 125 KPK/83. Prawo małżeńskie rozpatruje te zagadnienia w kontekście zawarcia małżeństwa w normach kan. 1098 (podstęp) oraz kan. 1103 (przymus i bojaźń).

Małżeństwo, tak jak i każdy inny akt prawny, zawarte pod przymusem jest nieistniejące na mocy prawa naturalnego. Przymus bowiem (czy to fizyczny czy moralny) charakteryzuje się tym, że jest nie do odparcia przez podmiot doświadczający go, w związku z czym, jak trafnie deklaruje kan. 125 § 1 KPK/83, akt prawny (również pakt małżeński) zrealizowany pod przymusem *pro infecto habetur*.

Nie wchodząc w szczegóły bardzo rozbudowanej kanoniczno-prawnej teorii bojaźni jako wady aktu woli, należy stwierdzić, że chociaż bojaźń ogranicza w podmiocie aktu prawnego wolność, nie pozbawia go jednak całkowicie możliwości wyboru, a akt dokonany przez podmiot w stanie bojaźni jest jednak *jego* aktem woli, choć

⁴⁶ Można powiedzieć, że obydwaj rodzaje błędu stanowią gatunki błędu dotyczącego „warunku wymaganego w sposób bezwzględny”, o którym mówi przepis kan. 126 KPK/83. Więcej na ten temat: Ł. PAWICKI, *Existencia...*, s. 238-246.

wadliwym. Ogólny przepis kan. 125 § 2 KPK/83 stwierdza ważność takiego aktu prawnego, ustanawiając jednocześnie możliwość jego unieważnienia. W przypadku małżeństwa, nie może być oczywiście mowy o unieważnieniu, bo jest ono ze swej natury nierozrwalne. Przepis kan. 1103 KPK/83, ustanawiający nieważność zawieranego pod wpływem «ciężkiej bojaźni pochodzącej z zewnątrz, nawet wywołanej w sposób niezamierzony, od której, aby się uwolnić, zmuszony jest ktoś wybrać małżeństwo» jest normą unieważniającą (*lex irritans*).

Podstęp jako wada woli prawnej rządzi się podobnymi prawami jak bojaźń. Kan. 125 § 2 KPK/83 deklaruje ważność aktu prawnego zrealizowanego na skutek podstępu, ustanawiając jednocześnie możliwość unieważnienia takiego aktu. W odniesieniu do zawarcia małżeństwa, kan. 1098 KPK/83 (jako *lex irritans*) ustanawia nieważność małżeństwa, którego zawarciu towarzyszyłby «podstęp dokonany dla uzyskania zgody małżeńskiej, dotyczący jakiegoś przymiotu drugiej strony, który ze swej natury może poważnie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego». Oczywiście, jeżeli w wyniku podstępu u którejś ze stron pojawiłby się błąd istotny – lub któryś z błędów przejawiających naturę błędu istotnego, np. tzw. błąd determinujący wolę – to małżeństwo byłoby nieważne z prawa naturalnego, a więc nieistniejące.

5.4. Forma zawarcia małżeństwa (*forma*)

Jak już zostało wspomniane, prawo kanoniczne przyjmuje zasadę swobody formy. Istnieją jednak takie akty kanoniczne, którym prawo nakłada *ad validitatem* specyficzną formę, zwaną formą uroczystą (tzw. forma *ad sollemnitatem*). Klasycznym przykładem takiego aktu jest właśnie małżeństwo *in fieri* i wymagana przez prawo tzw. *forma kanoniczna* zawarcia małżeństwa.

Badając temat manifestacji woli małżeńskiej, warto zauważyć, że pomimo znaczącego ciężaru gatunkowego motywów, które w XVI w. spowodowały ustanowienie formy kanonicznej jako warunku do

ważnego zawarcia małżeństwa przez katolików⁴⁷, to jednak taka forma zawarcia małżeństwa, z punktu widzenia dogmatyki prawnej, nie należy do istoty paktu małżeńskiego. Do istoty należy jedynie wzajemne wyrażenie zgody małżeńskiej pomiędzy nupturientami, stąd jest to jedyny warunek *ad existentiam matrimonii* dotyczący formy małżeństwa. W związku z tym, małżeństwo katolików zawarte *w sposób tajny* – bez celebracji publicznej – mogłoby być małżeństwem prawnie *istniejącym* (choć *nieważnym*), i mogłoby podlegać sanacji przez prawowitą władzę, pod warunkiem trwania, w momencie takiej sanacji, zgody małżeńskiej u obojga kontrahentów. Jak wiadomo, Kościół nie zwykł jednak sanować takich małżeństw, chociaż w pewnych okolicznościach dopuszcza możliwość tajnego zawarcia małżeństwa⁴⁸.

Powyższą tezę – o ograniczonym znaczeniu formy zawarcia małżeństwa – potwierdzają również przepisy Kodeksu Prawa Kanonicznego, dotyczące automatycznej „sanacji” małżeństwa w przypadku braku woli małżeńskiej po jednej ze stron podczas celebracji małżeństwa wtedy, gdy taka wola pojawia się w późniejszym czasie (kan. 1159 KPK/83). W takiej sytuacji drugi współmałżonek, choćby nie wiedział o tym pierwotnym braku woli (co jest równoznaczne z nieistnieniem małżeństwa), jest przekonany o ważności małżeństwa. Wydaje się więc, że formą wyrażenia woli małżeńskiej – w czasie gdy istnieją, choćby na sposób wirtualny, obydwie wole małżeńskie – może być w takiej sytuacji zwyczajne małżeńskie życie⁴⁹ (samo prawo obiektywne dyspensuje wtedy od jakichkolwiek wymagań co do formy)⁵⁰.

⁴⁷ Problem dotyczył tajności małżeństw i związaną z tym niepewnością prawną i zakłopotaniem moralnym wiernych. W związku z tym, w dekrete *Tametsi* soboru trydenckiego postanowiono, że małżeństwa, *ad validitatem*, mają być zawierane przed własnym proboszczem i dwoma świadkami.

⁴⁸ Por. kan. 1130 KPK/83.

⁴⁹ De Castro y Bravo mówi o *znaczącym zachowaniu* (hiszp. *conducta significativa*) jako o możliwości wyrażenia woli prawnej, por. F. DE CASTRO Y BRAVO, *El negocio jurídico*, Madrid 1985, s. 62.

⁵⁰ Akt ludzki chcący wywołać skutki prawne rodzi się (otrzymuje istnienie, niezależnie od tego, czy jest ważnie ukonstytuowany) jako akt prawny w momencie swojej zewnętrznej manifestacji. W przywołanej hipotezie musi istnieć jakiś sposób wyrażenia woli przez małżonków w czasie, kiedy oboje mają wolę małżeńską

Forma kanoniczna zawarcia małżeństwa – zwyczajna (kan. 1108 KPK/83) czy nadzwyczajna (kan. 1116 KPK/83) – jest więc wymogiem nienależącym do istoty małżeństwa, a jedynie przepisany prawem do jego ważności.

Zakończenie

Pomimo że obecnie obowiązujące normy kodeksowe nie rozróżniają formalnie pomiędzy kategoriami nieskuteczności konstytutywnej aktów prawnych, to jednak wszelka regulacja musi respektować różnicę pomiędzy aktem nieistniejącym a aktem nieważnym, choć prawnie istniejącym. W szczególności, w interesie prawa małżeńskiego, tak materialnego jak i procesowego, jest zadeklarowanie tych wymogów, które stanowią o prawnym zaistnieniu małżeństwa (tzw. *consensus naturaliter sufficiens*) i rozróżnienie ich od wymagań *ad validitatem matrimonii* przepisanych przez kościelne prawo stanowione (zgodnie z przepisem kan. 10 KPK/83). Rozróżnienie to warunkuje naturalną możliwość zewnętrznego zaradzenia nieskuteczności paktu małżeńskiego, poprzez dyspensę lub sanację.

Jak pokazano, ważność małżeństwa *in fieri* jako kanonicznego aktu prawnego może być analizowana w funkcji elementów struktury konstytutywnej aktu prawnego. W każdym z tych elementów można wyróżnić poziom istotny (*ad essentiam, ad existentiam matrimonii*) oraz poziom produktywny (*ad validitatem matrimonii*). Małżeństwo jest ważne zawarte wtedy i tylko wtedy, gdy w każdym z komponentów struktury konstytutywnej zawierają się wszystkie elementy istotne oraz spełnione są wszystkie warunki przepisane przez prawo obiektywne do ważności małżeństwa. Małżeństwo jest nieważnie zawarte, lecz istniejące, kiedy zawiera wszystkie elementy istotne, ale

przynajmniej wirtualną. Trudno mówić o dyspensie od zewnętrznego wyrażenia woli, bo jest to element należący do samej natury aktu prawnego. Wydaje się więc, że kanoniczny porządek prawny uznaje sposób wyrażenia woli małżeńskiej w formie dla obu stron zrozumiałej, tj. w formie zwyczajnego małżeńskiego życia, które zakłada i wyraża zgodę małżeńską stron.

nie spełnia przynajmniej jednego wymogu *ad validitatem*. W związku z tym, można by – jako postulat *de lege ferenda* – zaproponować takie brzmienie kan. 1057 § 1 KPK/83, które w sposób technicznie precyzyjny określałoby wymogi do prawnego zaistnienia małżeństwa oraz wymogi do ważności małżeństwa.

Kan. 1057 § 1 KPK/83 mógłby więc brzmieć następująco:

Matrimonium existens facit consensus naturaliter sufficiens, seu partium consensus inter personas naturaliter capaces manifestatus, qui nulla humana potestate suppleri valet. Matrimonium validum facit partium consensus inter personas iure habiles forma sollemni praescripta manifestatus, aliis ad validitatem consensus requisitis servatis.

References

- DE CASTRO Y BRAVO F., *El negocio jurídico*, Madrid 1985.
- FORNÉS J., *El acto jurídico-canónico (sugerencias para una teoría general)*, *Ius canonicum* 25 (1985), s. 57-89.
- GIMÉNEZ FERNÁNDEZ M., *La institución matrimonial*, Madrid 1947.
- HERVADA J., *Cuatro lecciones de derecho natural. Parte especial*, Pamplona 1989.
- LALAGUNA E., *Función de la forma jurídica en el matrimonio canónico*, *Ius canonicum* 1 (1961), s. 215-227.
- MANS PUIGARNAU J.M., *Derecho matrimonial canónico*, I, Barcelona 1959.
- OTADUY J., *Causa del acto jurídico*, w: J. OTADUY, A. VIANA, J. SEDANO (red.), *Diccionario General de Derecho Canónico*, I, Cizur Menor 2012, s. 948-958.
- OTADUY J., *Illicitud*, w: J. OTADUY, A. VIANA, J. SEDANO (red.), *Diccionario General de Derecho Canónico*, IV, Cizur Menor 2012, s. 427-430.
- OTADUY J., *Parte general del derecho canónico. Normas, actos, personas*, Pamplona 2022, s. 379-500.
- OTADUY J., *Quién es persona en el derecho canónico*, w: IDEM, *Fuentes, interpretación, personas*, Pamplona 2002, s. 401-423.
- PAWICKI Ł., *Existencia, validez y eficacia del acto jurídico canónico*, Pamplona 2023.
- PREE H., *On juridic acts and liability in canon law*, *The Jurist* 58 (1998), s. 41-83; 479-514.
- ROBLEDA O., *De conceptu actus iuridici*, *Periodica de re morali, canonica, liturgica* 51 (1962), s. 413-446.
- ROBLEDA O., *La nulidad del acto jurídico*, Roma 1964.
- SKONIECZNY P., *Kanoniczna koncepcja czynności prawnej. Wprowadzenie dla prawników świeckich*, *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica* 81 (2017), s. 65-81.

TORRES DULCE M.Á., *La subsanación de la nulidad procesal canónica*, Excerpta e Dissertationibus in Iure Canonico 6 (1988), s. 519-579.

VILADRICH P.J., *sub kan. 1095*, w: INSTYTUT MARTÍN DE AZPILCUETA (red.), *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, edycja polska: P. MAJER (red. nauk.), Warszawa 2023, s. 657-661.

VILADRICH P.J., *sub kan. 1102*, w: INSTYTUT MARTÍN DE AZPILCUETA (red.), *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, edycja polska: P. MAJER (red. nauk.), Warszawa 2023, s. 668-669.

Nota o autorze

ks. dr inż. Łukasz Pawicki – prezbiter archidiecezji wrocławskiej, doktor nauk społecznych w dyscyplinie prawo kanoniczne, adiunkt na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu, sędzia w Metropolitalnym Sądzie Duchownym we Wrocławiu.